

Lipták Dorottya (szerk.): Vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878).

(Kulturális Örökség.) Kossuth Kiadó – Esterházy Károly Főiskola, Budapest – Eger, 2012. 343 oldal.

Lipták Dorottya, az Osztrák–Magyar Monarchia sajtótörténetének elismert kutatója 2007 óta irányítja az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport keretén belül működő 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyt. A mindössze háromfős csoport nagy ívű célt tűzött maga elé, hiszen a kutatók a magyarországi sajtó- és könyvkiadás hosszú 19. századi történetének szisztematikus vizsgálatára vállalkoznak, különös tekintettel az 1850 és 1920 közötti időszakra, amely a tömegsajtó kialakulásának, az újságírás és az újságfogyasztás átalakulásának izgalmas korszaka. Honlapjuk tájékoztatása szerint „a munkacsoport alapkutatói funkcióiból adódóan elsőrendű feladatának tekinti az irodalom- és politikatörténeti megközelítésen túl a gazdasági, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti irányultságból eredően a könyv- és sajtótörténetre vonatkozó új, vagy eddig kellően ki nem aknázott levéltári és kéziratári dokumentációs anyag felgyűjtését, a primer és szekunder irodalom feldolgozását, új szempontok szerinti értékelését”.¹

Lipták Dorottya egy 2011-ben megjelent cikkében látéletet készített a hazai könyv- és sajtótörténeti kutatások helyzetéről és az elvégezni javasolt

feladatokról.² Ebből az írásából pontosabb képet is alkothatunk arról a nagy kitartást igénylő munkáról, amelyet a kutatócsoport immár több éve folytat. Fel kívánják kutatni a sajtó világának számos dokumentumát az üzleti iratoktól (cégbírósági adatok, szerződések, előfizetési ívek stb.) kezdve az állami felügyelet levéltári forrásain át (például cenzurális akták, minisztériumi iratanyagok) egészen a lapkiadóktól, újságíróktól származó személyes vallomásokig (levelek, naplók, visszaemlékezések), de nem kerüli el figyelmüket a képi források sokasága sem. A szóban forgó cikkben az épülő adatbázis szerkezetéről is találhatunk információkat.

Meglepő, de amilyen hosszú felsorolni a dinamikusan fejlődő 19. századi sajtóélet lehetséges történeti forrásait, olyannyira töredékes a szakma által ténylegesen ismert és kutatott dokumentum-együttesek listája. Éppen ezért csak reménykedhetünk benne, hogy a Lipták Dorottya vezette munkacsoport fáradozásait siker koronázza majd, és elkészül egy jól használható online adattár, amely friss szemléletű kutatásokat fog ösztönözni.

¹ <http://www.fragmenta.oszk.hu/xixcent.htm#mtars> – utolsó letöltés: 2014. január 2.

² Lipták Dorottya 2011: A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. (Paradigmaváltás – problémafeltárás – alapelvek – programok – feladatok.) *Magyar Tudomány* (172.) 9. 1121–1131.

Mindezt azért tartottam fontosnak előljáróban elmondani, mert az itt ismertetésre kerülő tanulmánykötet valójában egy kísérlet arra, hogy a szerzők az előzetesen megfogalmazott célkitűzéseket megvalósítsák és a módszertani megfontolásokat érvényesítsék a gyakorlatban, jelen esetben a történelmi elemzés során. Méltánytalan lenne tőlem, ha a munkacsoport aktív közreműködésével megrendezett nagy sikerű ünnepi kiállítás (Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulója)³ nyomán készült többszerzős kötetten kérném számon a kutatási program minden elemét, mégis a most megjelent könyv mérceként szolgál, hiszen jelzi, hogy a kutatócsoport mennyire képes együtt dolgozni és hol tart a maga elé kitűzött úton.

A kötet témaválasztása nem csak a kerek évforduló és a kutatócsoport otthona, az Országos Széchényi Könyvtár miatt kézenfekvő, hanem egyértelműen következik Lipták Dorottya tudósi érdeklődéséből is. Már említett cikkében például így fogalmazott: „Kiemelten kezelendő a könyv- és újságkiadó cégek, kiadói székházak története mint tőkés üzem működése. A korporatív céhes iparüzéstől és kereskedelemtől a családi vállalkozáson át, a részvénytársaságok működéséig vezető út, az üzleti koncentráció folyamatának megrajzolása.” Azaz a sajtóvállalkozások és rajtuk keresztül az azokat működtető vállalkozók szerepének a gazdaság- és társadalomtörténeti fel-

tárását hangsúlyozza. E téma fontossága mellett érvel Gyáni Gábor is egyik tanulmányában, megemlítve, hogy más vállalkozástörténeti kutatásokhoz képest a könyv- és újságkiadók karrierjével, üzleti stratégiájával meglehetősen kevesen foglalkoztak.⁴ Az elmúlt húsz évből kivételként a Ráth Mór-ról és Tevan Andorról tanulmányokat készítő Voit Krisztina, a Kner családot kutató Erdész Ádám, illetve maga Lipták Dorottya említhető, aki például Légrády Károlyról és Jan Otto prágai könyvkiadóról írt összehasonlító elemzést.⁵ Figyelemre méltó, hogy már e tanulmány címében is együtt szerepel a vállalkozás és a kultúra fogalma.

A gondosan szerkesztett, számos szép kivitelű illusztrációval gazdagított elegáns kötet öt szerző hat tanulmányát foglalja magában. A tanulmányok harmonikus egységet képeznek: az egyik írásban csak jelzett részmátát a rákövetkező szerző fejti ki bővebben.

Az előszót, az idegen nyelvű összefoglalókat, valamint az életút legfontosabb állomásait áttekintő kronológiát követően Lipták Dorottya első írása

⁴ Gyáni Gábor 2006: Sajtótörténet a társadalomtörténet szemponjtjából. *Médiakutató* (7.) tavasz, 57–64.

⁵ Voit Krisztina 2005: *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok*. Argumentum, Budapest; Erdész Ádám 2004: Kner Izidor. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. HVG, Budapest, 132–153; Lipták Dorottya 1996: Vállalkozás és kultúra. Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten. In: Lipták Dorottya – Ring Éva (szerk.): *Tradíciók és modernitás. Közép- és kelet-európai perspektívák*. (Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek IV.) Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ, Budapest, 216–248.

³ Lásd a kiállítás katalógusát: Benkő Andrea – Lipták Dorottya (szerk.) 2011: *Vállalkozás, kultúra, polgárosodás: Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára*. OSZK, Budapest.

– a budapesti archívumok mellett bécsi és lipcsei levéltári források felhasználásával – Heckenast Gusztáv szakmai karrierjét, illetve vállalkozásai történetét tekinti át. Kaba Eszter Heckenastnak a magyar és külföldi – mindenekelőtt német nyelvű – szépirodalmi alkotások megjelentetésében játszott szerepét elemzi, Dede Franciska pedig a kiadó tudományos és ismeretterjesztő kiadványai felett tart szemlét. Bódy-Márkus Rozália egy fontos résztémát dolgoz fel írásában: Heckenast lapkiadói tevékenységét elemzi a látványosan bővülő sajtópiacon, műfajonként tárgyalva azt a 97 folyóiratot, amelynek a megjelentetésében közreműködött (67 lapot maga adott ki). Révész Emese tanulmányában azt vizsgálja meg, hogy Heckenast üzleti és esztétikai szempontokat is mérlegelő gondolkodásában, illetve kiadói tevékenységében milyen szerepet játszottak az illusztrációk. Végül a kötet zárásaként Lipták Dorottya a polgári mentalitás és a baráti kapcsolatok bemutatásán keresztül Heckenast személyiségét, identitásait igyekszik megragadni.

Végigolvasva a tanulmányokat néhány vállalkozói jellemvonás markánsan láthatóvá válik a könyv lapjain. Az 1830-as évek közepén Heckenast jó érzékkel és nem kis szerencsével fogott bele a kiadói tevékenységbe (ugyanis mestere, Wigand Ottó az akkor még nem is nagykorú fiatalembernek áron alul eladta pesti könyvkereskedését). Másoknál hamarabb ismerte fel a polgárosodás és a politikai reformkorszak hatására szélesedő nyilvánosság jelentette lehetőségeket. Találékony üzleti stratégiájának köszönhetően új csoportokat sikerült megnyernie az olva-

sás, illetve saját kiadványai számára: külön is megszólította például a nőket és a gyermekeket kifejezetten nekik szánt illusztrált szépirodalmi művekkel és mesekönyvekkel; stabil és népes előfizetői tábor kialakítására törekedett a 10–30 kötetes sorozatkiadványokkal vagy éppen a korszak meghatározó családi lapja, a *Vasárnapi Ujság* 1854-es elindításával. A megszerzett piaci előnyt pedig reklámokkal, technikai fejlesztésekkel, illetve a terjesztői hálózat kiépítésével igyekezett megtartani. Mindeközben partnereivel (írókkal, művészekkel) tárgyalva sokszor „a tisztesség határáig ment el” (73), hogy üzleti érdekei ne sérüljenek. Már a nevezetes *Pesti Hírlapot* szerkesztő Kossuth Lajos is arra panaszkodott, hogy Landerer és Heckenast a lap népszerűségéhez képest csak csekély díjazásban részesíti, de Jókai Mór hasonló tárgyú morgolódásáról is értesülünk a kötetből. Arany János egyenesen pert fontolgatott Heckenast ellen a *Toldi* kiadási joga körül kialakult vitában. A megbántott vagy elégedetlen szerzők sorát folytathatnánk még például Kisfaludy Sándor vagy Vajda János ügyének említésével. Ugyancsak jellemző volt Heckenast üzletpolitikájára, hogy lapjai megjelentetését egy-két év után azok színvonalától függetlenül beszüntette, ha az adott periodika nem váltotta be a kiadó által elvárt anyagi reményeket.

Érdekes adalékokkal járul hozzá Heckenast üzleti koncepciójának megértéséhez Bódy-Márkus Rozália, amikor Heckenast nem túl nagy számban fennmaradt személyes dokumentumai közül a Szalay Lászlóhoz írott leveleit vizsgálja meg, valamint röviden tárgyalja

a könyvek elején található kiadói ajánlásokat, illetve a Heckenast nevével megjelent előfizetési felhívásokat. Személy szerint szívesen olvastam volna részletesebb elemzést erről a problémaköréről. Szintén hosszabb választ igényelt volna az a kérdés is, mennyire tekinthető tipikusnak ez a vállalkozói magatartás. A szerző és kiadója közötti szokásos – máig nem szűnő – konfliktusokról van csupán szó, vagy Heckenast valóban eltérő felfogást képviselt? A korabeli könyves szakma többi szereplőjének (például Emich Gusztávnak, Ráth Mórnak) üzleti lépéseiről érthető módon csak jelzésszerűen eshet szó a kötetben, így a vállalkozói stratégiák mélyebb összehasonlítása a további kutatások feladata.

A kötet méltányolható törekvése, hogy megmutassa nekünk az üzleti és könyvészeti adatok mögött rejtőző magánembert. A nehézséget azonban az jelenti, hogy meglehetősen kevés Heckenasttól származó személyes forrás maradt ránk. Ráadásul a polgári nyilvánosság alakítója került a nyilvánosságot (266), vagy legalábbis nem különösebben használta ki kapcsolatait a közéleti érvényesülésben, hiszen a kötetből kiderül, hogy egyébként sűrű társasági háló vette körül. Minden bizonnyal e tényezőkkel magyarázható, hogy a „legendás” Heckenast személyiségéről rajzolt kép több részlete is elmosódott.

A szerzők társadalomtörténeti érzékenysége ellenére a kötet nem szentel nagyobb figyelmet Heckenast négy házasságának, pedig azok több elemzésre csábító mozzanatot is hordoznak: ezek közül itt csak a Wigand és a Heckenast családok között léte-

sült háromszoros házassági köteléket említtem.

Több tanulmány szerzője is megpróbál személyes értékvalasztást, például politikai meggyőződést keresni abban, hogy Heckenast milyen munkákat adott ki 1873-as visszavonulásáig. Ez a kísérlet azonban véleményem szerint csak igen bizonytalan eredményekhez vezethet, hiszen mi olvasható ki abból a tényből, hogy Heckenast az évtizedek alatt kiadott félhivatalos konzervatív lapot (*Budapesti Híradó*), kiegyezés-ellenes radikális újságot (*Magyar Újság*), sőt, különnyomatban publikálta Kossuth Kasszandra-levelét, miközben megjelentette az 1867-es alkudozások okmánytárát, valamint az ún. irodalmi Deák-párt kiadójának számított, ráadásul a legenda szerint Deák az ő pilismaróti gesztenyefája alatt dolgozott az osztrákokkal kötendő kompromisszumon? Jogosnak tartom Dede Franciska lábjegyzetes megjegyzését, miszerint a sokoldalú kiadói tevékenységet látva tanulságos lenne azt is számba venni, hogy Heckenast kitől vagy milyen témáról nem jelentetett meg semmit működése során (174).

A kötet záró tanulmánya szerint Heckenastot következetes „liberális demokrata ellenzéki” jellemezte, amelyet legfeljebb „taktikai lépések árnyaltak” (266). E kijelentést akár el is lehet fogadni, de alátámasztására részletesebb bizonyító anyagra lenne szükség. A szerzők többször említik (például: 217, 264), hogy Heckenast esetleg szabadkőműves volt, de ezúttal is csak az időnként felbukkanó híresztelést éltetik tovább, különösebb vizsgálat nélkül.

A tanulmányokból egyelőre úgy tűnik számomra, hogy Heckenast első-sorban üzleti elveihez, valamint a kereslet-kínálat szabályaihoz volt következetes, a fordulatokban gazdag politikai események és a sokszínű szellemi közélet egyik szereplőjeként vállalkozása fenntartása és bővítése érdekében az évtizedek során sokakkal került kapcsolatba és kötött bizonyos kompromisszumokat (ez utóbbira Lipták Dorottya is utal a 270. oldalon). Annak megítélésében időnként volt különbség a kortársak körében, hogy Heckenast mindezt egyéni becsülete megőrzésével tette-e. A kollaboráció kérdését a kötet szerzői sem kívánják megkezdni. Mint ahogy azonban a körülmények között idézett szakirodalmi hivatkozásokból kiderül (93, 210, 281), az utókor sem lát tisztán abban a kérdésben, hogy Heckenast és Landerer mennyire működött együtt a császári hatóságokkal. Deák Ferenc 1844 őszén több levelében is említést tesz arról a városi pletykáról, miszerint Landerer Lajos információkat szolgáltatott Kossuthról, Viszota Gyula pedig Heckenasttal kapcsolatban bukkant olyan – mára már megsemmisült – iratokra, amelyekben a kiadó Táncsics Mihály egyik művét súgta be a cenzúrahivatalnak. Ugyanakkor arra is találunk forrást a kötetben, hogy Heckenast üzletében a cenzúrát kijátszva titkos könyvlerakatot tartott fenn francia és német nyelvű politikai tárgyú művekből.

Ha helytállóak is a terhelő adatok, bizonyos fokú együttműködés vajon

nem volt-e kötelező feltétele akkoriban a kiadói működésnek? Mindenesetre a hatóságoktól való félelem nem tántorította el őket a forradalmi eseményekben való részvételtől. A történelemkönyvek lapjairól jól ismert március 15-i napon, a nyomdatechnikai kihívásokra (a *Tizenkét pont* és a *Nemzeti dal* gyors és sokpéldányos kinyomtatására) előzetesen készülő két tulajdonos közül – ügyes taktikai fogásként – Landerer bement dolgozni (ám fegyveres védelmet nem kért az ifjúság ellen), míg Heckenast otthon maradt, hogy legyen, aki továbbvigye a céget, ha társát letartóztatnák (63). Beszédes, hogy a korszak szereplői később sem szakították meg a kapcsolatot Heckenastékkal, sőt, az esetleges besúgásban érintett Kossuth, az új polgári állam pénzügyminisztereként rájuk bízta a bankjegynyomda megszervezését, 1849-ben pedig a váltópénzek előállítását.

Remélem, ezzel a néhány példával is sikerült bizonyítanom, hogy a Lipták Dorottya szerkesztésében megjelent kötet mennyire szerteágazó és izgalmas kérdéseket vet fel és korántsem csak a kultúrtörténet iránt érdeklődők számára lehet hasznos olvasmány. E tudományos vállalkozás – a kritikai megjegyzések ellenére is – magas színvonalra egyúttal azt jelzi, hogy a kutatócsoport jó nyomon jár, amikor újszerűen és bátran közelít a könyv- és sajtótörténet ismertnek vélt forrásaihoz és emblematikus személyeihez.

Cieger András